

Arap Bahari Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü

Hüsamettin İnaç

[Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü]

Özet

Sosyal hareketler pek çok defa ulusal kimlikleri ve hayat algısını köklü bir biçimde değişime maruz bırakmıştır. Bu tür ayaklanmalar ve sosyal kargaşalar bu tarz kimlik değişim ve dönüşümünü hızlandırıcı roller üstlenebilir. Ortadoğu'da Aralık 2010'dan beri şahit olduğumuz gelişmeler ve sosyal hareketler de esasen bölgede uzun yıllar hüküm sürmüş diktatörlüklere ve anti demokratik yönetimlere karşı bir duruşu yansıtıyordu. Bu hareketler, bu ülke halklarının kendi iç dinamikleri ve inisiyatifleri ile harekete geçmeleri ve çoğunca liderler tarafından manipüle edilmemeleri bakımından oldukça ilginçtir. Bu nedenle, belki bu boyutu dikkate alınarak 1968 Prag Baharı'ndan ilham olarak "Arap Baharı" olarak adlandırılmıştır. Muhtemelen bu kabil adlandırmalar ve yakıştırmalar aceleyle yapılmış kategorileştirmelerdir. Zira diktatörlükler ve anti-demokratik rejimler henüz yerini demokratik ve çoğulcu sistemlere bırakmamışlardır. Daha da garip olanı, var olanın yerini daha iyisine bırakacağına hiçbir garantisi de mevcut değildir. Tüm bu bilgiler ışığında biz bu çalışmamızda, sözünü ettiğimiz ve "Arap Baharı" olarak yaygınlaşan sosyal hareketi şekillendiren iç ve dış dinamikleri ve bu dinamiklerin yarattığı farklı sosyo-politik unsurların/kimliklerin değişim ve dönüşümlerini analiz etmeye çalışacağız. Son olarak, bu gelişmelerin ışığında modernleşme, batılılaşma ve insan hakları bağlamında Arap kimliğinin transformasyonunu irdelleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş İslam Düşüncesi | Cabiri | İslami İlimler | Beyan | Burhan | İrfan | Felsefe | Tasavvuf | Fıkıh | Kelam

The Transformation of Arabic Identities in the Process of Arab Spring

Abstract

Social movements may often change the national identities and perception of life drastically. Even upheavels and social turmoils can accelerate this kind of identity transformations and swings. The movements we encounter in Middle East today are a stance against the dictatorships and anti-democratic governments in this region. These movements are really interesting because they emerged from the peoples' own initiatives and without any leader and manipulation. For this reason, these movements have been called as "Arab Spring" borrowed from the "Prag Spring of 1968". Probably, such definitions and descriptions may reflect some early feelings and excitements because dictatorships and anti-democratic regimes could not take over yet. In this study, we will try to analyze the main socio-political parameters which shape these social movements and elaborate the changing character and transformations of Arabic identity towards the issues of modernization/westernization and human rights demands.

Keywords: Arabic Identity | Arab Spring | Identity Transformation | Democratization | Social Movements | Social Media

Giriş: Bir Sosyal Hareket Olarak Arap Baharı*

Aralık 2010'dan itibaren Arap dünyasında şahit olmaya başladığımız - adına ayaklanma, kargaşa, kıyam, protesto, isyan, darbe, ihtilal olarak adlandırılan gelişmeler, genel anlamda geniş medya tarafından kapsayıcı bir tanımlamayla “sosyal hareket” olarak isimlendirilmiştir. Bu bakımdan, sosyal hareketler; hali hazır otoritelere, iktidarı elinde tutanlara ya da kültürel inanç ya da uygulamalara karşı kolektif, örgütlü, sürekli ve kurumsal nitelik taşımayan bir meydan okuma olarak tanımlanır. Bu hareketler sıradan insanların, kurumsal araçlardan ziyade bunlardan daha da etkin olan parametreleri kullanarak bilinçli, uyumlu ve sürekli çabalarla içinde yaşadıkları toplumların beğenmedikleri yönlerini değiştirme hamlesi olarak görülebilir (Goodwin & Jasper 2006: 3). Bu hareketlerin bir kısmı yeni haklar kazanmak için fırsat kollarken bir diğer kısmı ise, bir tehdide ya da şiddet eylemine mukabil geliştirilmişlerdir. Bu tür hareketler; şiddet taraftarı ya da şiddet içermeyen, legal ya da illegal, çöküşü ya da eğitimi esas alan, aşırılığa ya da ılımlılığa teşvik eden ya da bazen kargaşa çıkarma ve ayaklanma gibi kendiliğinden gelişen karakterler taşırlar. Öte yandan, ihtilal ise asgari olarak bir hükümet ya da devleti değiştirme arayışında olan bir sosyal harekettir.

Bu çerçevede “Arap Baharı” kavramı, ideolojik bir endoktrinizasyon ve empozisyonu ima etmediğinden dolayı “Mağrip Krizi” olarak yaygın bir bi-

* Bu makale, ATCOSS tarafından Kahire Üniversitesinde 29 Mart- 1 Nisan 2012 tarihlerinde düzenlenen Sempozyumda sunulan tebliğin geliştirilmiş ve Türkçeleştirilmiş bir versiyonudur.

çimde seçilen ve türetilen bir kavramdır. Her ne kadar kriz ya da çatışma gibi kelimeler medya ya da politikacılar tarafından çokça kullanılsa da çoğu zaman bu kavramların bir önyargı yaratmadığını söylemek yanlış olur (Harari 2011: 27). Bu bağlamda “kriz” kavramıyla tüm bu olup biteni betimlemek, tamamen sınırlı bir jeopolitik ufukla olayları irdeleme izlenimi doğururken, öte yandan baskıcı rejimlerin tehdidine maruz kalan halklar tarafından da kuşku ile karşılanacaktır. Arap Baharı’nı tasvir edecek uygun kavramsallaştırmayı yapabilmek için öncelikle üzerine odaklanılması gereken yön, tüm bu siyasi ve toplumsal dönüşümü kapsayacak bir süreç ifadesini içeren tanımlı bulmaktır. Örneğin “ihtilal” kelimesi bu süreci anlatmak için oldukça yetersizdir, zira henüz süreç tamamlanmamıştır ve var olan siyasi yapının yerini daha özgürlükçü ve demokratik bir ortama bırakacağını hiçbir garantisi yoktur. Libya’da Kaddafi rejimi ortadan kalkmış olsa da, muhalifler arasında iç savaş tehlikesi sürmektedir. Buna mukabil, Zeynel Abidin bin Ali’ye karşı geliştirilen isyan hareketi sonuç verse de, bu günlerde Tunus hala siyasi çekişmelerin had safhada yaşandığı bir ülkedir. Libya’da protesto hareketleri kanlı bir iç savaşa dönüşmüş, Kaddafi’nin ısrarlı direnişi ve katliamı sürdürmesi NATO’nun askeri müdahalesini tetiklemiştir. Mısır’da Hüsnü Mübarek rejimi 18 günde devrilmiş olmasına rağmen, başkanlık seçimlerinin ilk safhasında Mübarek’in yardımcısı konumunda olan Ahmed Şefik, ikinci tura kalabilmiştir. Öyle ki, en liberal kanadından en marjinal soluna kadar tüm farklı fraksiyonlar ve sosyo-politik kimlikler, Mısır’da askeri vesayeti ortadan kaldırmaya yönelik ciddi bir arayış içine girememişlerdir. Burada İhvan-ı Müslimin’in adayı Muhammed Mürsi zorlansa bile seçimi kazanmıştır. Onun Mısır sorunlarını çözmedeki başarısı hem hareketin geleceğini hem de İslami kimliğin pekişip pekişmeyeceğini belirleyecektir.

Haddi zatında Aralık 2010’da Tunus’ta baş gösteren siyasi gösteriler ve hareketlilik, batıda Fas’tan, doğuda Umman’a kadar etkinlik kazanmıştır. Her ne kadar bu halk isyanlarının akıbeti müphem ve muğlak olsa da, Yirminci Yüzyıl’ın ortalarından itibaren post-kolonyal dönemden beri baş gösteren en büyük dönüşümü yaşattığı tartışmasız bir hakikattir. Bununla birlikte, “Arap Baharı” alegorisi, mevsimsel anlamda bakıldığında yanlış bir adlandırmadır (Brown 2011: 63). Zira Ocak ve Şubat 2011 tarihinde Tunus ve Mısır’ın ve akabinde Libya ve Yemen’in diktatörleri iktidarlarını bırakmak zorunda kalsa da, protesto hareketleri henüz nihai meyvelerini verememişlerdir.

Tüm bu ülkelerde değişen yoğunlukta da olsa askerle yüzleşmeler yaşanmış, sadece Libya’da Kaddafi rejimi bir dış müdahaleyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bahreyn’deki isyanlar Suudi Arabistan’ın desteği ve Batı’nın göz yummasıyla bastırılmış, Kraliyet Ailesi daha önce tanımadığı anayasal reformları bu defa hızlandırma çabasına girmiştir. Suriye’de ise durum son derece kanlı bir hal almıştır. Esed yönetimi Batı’nın tüm diplomatik baskılarına ve ekonomik müeyyidelerine rağmen halk isyanını silahlı bastırmaya devam etmekte, Rusya, Çin ve İran’ın desteğiyle muhalifleri sindirmektedir. Türkiye

ise Suriye'nin Dostları toplantıları düzenlemiş, muhalefetin ortak bir hedef ve strateji etrafında toparlanmasına yardımcı olmuş ve Birleşmiş Milletler Genel Konseyi başta olmak üzere, mümkün olan her ulusal ve uluslararası platformda Suriye halkının demokratik haklarının savunulması yönünde diplomasi trafiği yürütmüştür.

Bu perspektif dikkate alındığında Arap Dünyası'nın dönüşümünde henüz ilk safhayı yaşadığı söylenebilir. Bu açıdan devrim ya da ihtilalden söz etmek için henüz çok erkendir. Arap Baharı'nın şimdiye kadar sergilediği en büyük başarı Mısır ve Tunus'un yöneticilerinin devrilmesi olmuştur. Bununla birlikte, bu rejimlerin temel yapısı ve karakteri henüz ayaktadır. Örneğin, bundan sonra Hüsnü Mübarek'in Mısır başkanı olma ihtimali tekrar olmasa da, ordu güçlü bir biçimde yönetimi elinde tutmaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan, İran, Çin ve Rusya gibi aktörlerin var olan anti-demokratik rejimlere desteği, muhalif hareketleri zayıflatmakta ve uluslararası toplumun çözüm çabalarını ve adımlarını boşa çıkartmaktadır.

Arap Baharı'nın İç ve Dış Dinamikleri

Ortadoğu halkları otokratik rejimlerde yapısal değişimin ve Arap Dünyası'nda değişimin fişegini ateşleyen ekonomik ve siyasi reformların hayata geçirilmesi talebinde bulunmaktadırlar (Aras 2003: 47). Bu değişim ve dönüşümün yönü, hızı, büyüklüğü ve ölçeğini hakkında anlayabilmek için, inişli çıkışlı tarihsel süreci, bölgenin yapısını karakterize eden dini ve etnik mozaığı, kimliklere fanatiklik derecesine varan bağlılığı, potansiyel hatalar taşıyan yaklaşımların doğuracağı politik ve ekonomik farklılıkları çok iyi analiz etmek gerekmektedir. Sözü geçen bu hatalı yaklaşımlar ve çizilen bölünme hatları, kökleşmiş çürüme, tefessüh ve rüşvetle bir araya geldiğinde Arap Baharı'nın önu açılmıştır. Bu gelişmelere siyasi çekişme ve çatışmaları, gittikçe büyüyen orta sınıfı ve internet ve sosyal medyanın özgürleştirici etkisini de eklemek gerekir. Ortadoğu'da yer alan ülkelerin tek tek değişim ve dönüşümlerinin içerik ve bağlamları arasında görece farklara rağmen, demokratik bir Ortadoğu mesajının yeniden seslendirilmesi bölgenin dışında da paylaşılmaktadır. Demokrasi yolculuğu pek çok sürprizle ve zorlukla doludur. Nitekim Altunışık'a göre, Ortadoğu'da demokratik, laik ve etkin bir yönetimin yeni bir çığır açacağına ve bu yönetim anlayışının bölgeye barış, istikrar ve refah getireceğine dair umut taşımamız için yeterli nedene sahip bulunmaktayız (1999: 86).

Teorik perspektiften bakıldığında, etkin yönetim ve kalıcı bir barış, Ortadoğu'da güvenlik, istikrar ve refah için gereklidir (Arı 2008: 32). Bu bağlamda, Arap Baharı bir yandan tarihi bir fırsat penceresi sunmakta, öte yandan da reformlar, uzlaşmalar ve çözüm arayışları bağlamında bir meydan okuma niteliği de taşımaktadır. Arap Baharı aynı zamanda geleneksel olarak tüm haklarından mahrum bırakılmış halkların seferber edilmesinde, harekete geçirilmesinde ve güçlendirilmesinde sosyal medyanın oynadığı gizil rolü

yeterince açığa çıkarmıştır. Artık otoriter devletlerin sivil toplumu bastırma pratiği çok kolay olmayacaktır. Güçlü bir sivil toplum; devlet otoritesi üzerinde denge ve fren mekanizması oluşturur, etkin yönetimi pekiştirmenin en etkin yollarından biridir ve özgür ve demokratik bir geleceğin teminatıdır. Geçen on yılda, dikkate değer reformlar ve başarılarla rağmen, Ortadoğu’da sivil aktörlere metin üzerinde ve gerçek anlamda verilen haklar arasında gittikçe artan farklardan dolayı demokratik bir geleceğin ilkelerini şekillendirecek farklı toplum kesimleri için köklü ve radikal reformlara ihtiyaç duyulacaktır. Bu konu doğrudan kolektif kimliklerle alakalıdır ve sembolleştirmeler bu bağlamda oldukça büyük bir önemi haizdir. Kolektif kimliğin temsiliyeti bağlamında Berting, kolektif kimliklerin bu tür demokrasiye geçiş aşamasında bulunan toplumlar için çok işlevsel, ciddi ve hatta yerine göre çok netameli bir konu olduğunu belirtir. Aslında bu semboller gruplararası ilişkilerde herhangi bir problem yaratmaz. Hayatı anlama, anlamlandırma ve insanları kategorize etmeye yarayan sembollerin topluma yaptığı katkının seviyesinin ölçülmesi, gruplar arası problemlerin analizine yönelik en sahici çalışmadır (Berting 2006: 84).

Bu bağlamda, Arap Baharı’nın ortaya çıkmasına yol açan aktörleri sosyopolitik olarak analiz ederken birbiriyle iç içe geçmiş ve etkileşim içinde bulunan üç analiz düzeyinden söz etmek gerekir. Öncelikle, gittikçe yükselen gıda fiyatları ve eğitim seviyesi oldukça yüksek olmakla beraber, o ölçüde sosyal hayatında hayal kırıklığı yaşayan işsiz genç bir neslin ortaya çıkması gibi ciddi ekonomik ve sosyal faktörler bu analizin birinci düzeyini oluşturmaktadır. Arap Baharı’nın oluşumuna yol açan faktörleri irdeleme bağlamında ikinci analiz düzeyini ise Arap rejimlerinin meşruiyetini sağlayan geleneksel kaynak ve unsurların artık geçerliliğini yitirmiş olmasıdır. Artık ne tüm Arapları tek bir siyasal çatı altında toplamayı esas alan Pan-Arabizm, ne Yahudi düşmanlığını temel alan Anti-Siyonizm, ne de Arap dünyasında önceleri çok alıcısı bulunan ama günümüzde artık popülaritesini yitirmiş olan Siyasal İslam, diktatörlüklerin geleneksel dayanak noktası olabilecektir. Analizin üçüncü düzeyini ise, bölgede Amerika başta olmak üzere Batı’nın gittikçe etkisizleşmesi olgusudur. Bilindiği üzere 2009 küresel mali krizi ve Amerika’nın Afganistan ve Irak başta olmak üzere başarısızlıkla neticelenen ama aynı zamanda Amerika’yı dünyanın jandarması olmak gibi kötü bir imaj edinmesine yol açan müdahaleler bölgede Batı’yı ve Amerika’yı daha silik aktörler haline getirmekte ve esasen bu aktörlerde isteksizlik meydana getirmektedir. Hem ekonomik ve hem de uluslararası faktörler daha büyük bir istikrarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan, Arap rejimlerinin meşruiyetinin gittikçe zayıflaması daha muğlak ve müphem bir gelişim seyri içindedir. Muhalefet her ne kadar belirli ve kısıtlı bir amaçla var olan rejimleri istikrarsızlaştırmakla tehdit etmesine rağmen, paradoksal olarak, aynı muhalefet siyasi değişimin önünde kendi kendini frenlemeyi empoze ederek engellemektedir.

Ekonomi

Yoksulluk ve yüksek işsizlik seviyesini bir ihtilal için yeterli görürsek, zaten on yıllar boyunca Arap dünyasında devam edegelen kalkışma ve isyanların Arap Baharı diye nitelendirdiğimiz olaylar dizininden farkını yeterince algılayamamış oluruz. Burada görece istikrardan kitlesel bir rahatsızlığa dönüşen kaymayı açıklamak için aynı kalandan ziyade, değişen ya da değişmekte olan şeylere odaklanmak gerekir. Örneğin yüksek oranlı işsizlik bölge için yeni bir gelişme değildir ve on yıllar boyunca büyük oranda yapısallık arz etmektedir. Bununla birlikte, daha yakın bir analizle, bir şeylerin değiştiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin Mısır'da işsizlik oranı 1984-2010 yılları arasında çok da değişken değildir. Buna mukabil, eğitilmiş insanların işsizliği bu zaman zarfında 10 kat daha fazla artmıştır. Şu an gerçekleşmekte olan, geçmişe göre çok daha fazla sayıda genç, daha yüksek eğitim almakta ama bu insanların iş bulmaları ve istihdam edilmeleri çok daha zorlaşmaktadır. Bu bağlamda Tunus'ta kendini yakarak isyanların ve sosyal hareketlerin fitilini ateşleyen Muhammed Buazizi, üniversite mezunu bir gençtir. Zaten protesto hareketlerini organize ederken facebook ve twitter gibi sosyal iletişim ağlarının bu derece yoğun bir biçimde kullanılmasının ve sosyal medyadan etkin bir biçimde faydalanılmasının nedeni de bu hareketleri yönlendirenlerin yüksek eğitilmiş işsiz gençler olduğunu ispatlamaktadır. Tabii ki sosyal ağlar kalkışmanın nedeni değildir. Sosyal iletişim ağları bu defa yeni kuşağın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arap Rejimlerinin Meşruiyeti

Protestoların belki de en yanlış anlaşılacak yönü, bu hareketlerin politik karakterine ilişkin olanlardır. Özellikle batılı gözlemci ve yorumcular her protestonun arkasında hemen bir İslami köktencilik gölgesi aramaya teşnedirler. Halbuki bu protestoların arkasında yatan asıl neden, açıkça görüleceği üzere, Arap rejimlerinin meşruiyet krizidir. Öyle ki, yöneticilerin çoğu iktidarlarını çağdaş Arap toplumlarından değil, bilakis geçmişin tozlu raflarından almaktadırlar. Örneğin, Mısır eski devlet başkanı Hüsnü Mübarek, 1952 Hür Subaylar Darbesi'nin son temsilcisidir. Nitekim hem buna ve hem Mısır'ın geçmişine atıfta bulunarak Tahrir gençliği Mübarek'i "Son Firavun" olarak da nitelendirmektedir. Aslında, Arap iktidarlarına temsiliyet gücü veren tüm geleneksel kaynaklar günümüzde tamamen yok olup gitmiştir. Pan-Arabizm 1960'larda bir seçenek olmaktan çıktı, anti-Siyonizm 1990'larda ve çok yakın zamanda da politik İslam desteğini yitirdi. Bu açıdan değerlendirildiğinde Arap sokaklarının halet-i ruhiyesini post-Arabist, post-anti-Siyonist ve post-İslamcı anlayışa sahip bireyler oluşturmaktadır. Yanlış anlamalardan kaçınmak için sözünü ettiğimiz bu üç kavramı (Pan-Arabizm, Anti-Siyonizm ve Politik İslam) açmamız gerekmektedir.

a) *Pan-Arabizm*

Arap devletlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları yıllardan 1967 yılına gelinceye kadar, Arap rejimlerinin sınırları, büyük ölçüde, Batı'nın dayattığı yapıp çizgiler olarak algılanmaktaydı. Arap halklarında liderlerin aradaki sınırları kaldırıp tek bir Arap ulusunu tanıması hususunda ciddi bir talep ve arzu söz konusu idi. Bu dönemde özellikle Mısır ve Suriye'yi birleşik bir ülke haline dönüştürme yönünde ciddi çabalar mevcuttu (Arı 2008: 46-49). Pan-Arabizm sevdası 1967 Arap-İsrail Savaşı ile büyük darbe yedi. Sadece 6 gün içerisinde, İsrail komşu Arap ülkelerinin ordularını tahrip etti ve işe yaramaz hale getirdi. Bu ülkelerden birisi en yüksek nüfusa ve nüfusa sahip ve Pan-Arabizm düşüncesinin önderi konumundaki Mısır'dı. Ancak zaman içerisinde ulus-devlet kavramının yerleşik hale gelmesi, ulusalcı düşüncelerin güçlenmesi ve Arap ülkeleri arasında bir türlü uzlaşlamayan hususların gün geçtikçe artması birleşik bir Arap ulusunun gerçekçi bir ihtimal olmadığını göstermektedir.

b) *Anti-Siyonizm*

Arap rejimleri popülarite ve halk desteği kazanmak için İsrail karşıtı söylemler geliştirmeye alışmış durumdadır. Arap Dünyası "siyonist düşman" olarak tanımladığı İsrail'e ve batılı destekçilerine karşı Filistin'in özgürlük mücadelesinin destekçisi olarak kendini sunmaktadır (Hatina: 2007: 69). Her halükarda, Filistin mücadelesine destek talep ederek kazanma taktiği popüler meşruiyetini kaybetti. Zira tüm Arap Dünyası'nın lideri olduğu iddiasındaki Mısır, İsrail ve Batılı güçlerle 1993'te Oslo barışını imzaladı. Gerçekten de, Yahudi kimliğinin Arap kimliğinin bir "ötekisi" oluşunun tarihi, felsefi ve sosyolojik pek çok anlaşılır nedeni mevcuttur. Bununla birlikte, bazı Arap siyasiler ve diktatörler, kendi zalim yönetimlerini meşrulaştırmak için bu ötekilik meselesini aşırı vurguladılar. Burada amaç, ortak bir tehdit yaratıp bu tehdide karşı muhalif kesimleri eriterek insanları ortak paydada toplamak ve kendi yönetimlerinin yanlışlarını halka mazur göstermekti. Halbuki kimlik politikalarının altında yatan teorik arkaplana baktığımızda kimliğin "kendi" (self) ve "öteki" (other) arasında bir etkileşim ve farklılık neticesinde doğduğunu, kişinin kendi kimliğini oluşturan parametreleri tanımlarken, otomatik olarak, bir yandan kendisiyle benzeşenleri bir gruba, öte yandan kendinden farklı olanları başka bir gruba yerleştirdiğini görüyoruz. Ne var ki, bu iki grup arasında çizilen hat yumuşak ve ince olursa "öteki"yle bir arada yaşamak, daha açık ifadeyle farklı kültürlerin farklılıklarını yitirmeksizin bir arada yan yana yaşaması mümkün olabilir. Şayet bu çizgi, çok kalın ve provokatif bir hatla çizilirse öteki ile yaşamak imkansız hale gelir (İnaç 2005: 77).

c) *Siyasal İslam*

Siyasal İslam meselesi Batı dünyasının oldukça yanlış değerlendirdiği konulardan birisidir. Çoğu batılı yorumcu ve analistler, baş örtüsüyle İslami rejim,

İran'la cihat örgütleri ve tüm bunlarla el-Kaide arasında doğrusal bir bağlantı, korelasyon ve ilişki kurma arayışındadır. Bu bakış açısına göre, bu konu tamamen aşırılıklar üzerinden kurgulanmıştır; monolitik bir İslam dünyası vardır ve bu dünyanın tek amacı, gerekirse kan dökerek ve teröre başvurarak siyasal bir İslami rejim kurmaktır. Halbuki, serin kanlı ve önyargısız bir analiz yapıldığında, İslam'ın en az Hıristiyanlık kadar çoğulculuk içerdiği, birbirinden farklı yorumlara dayanan topluluklar oluşturduğu ve İslam'ı bir ideoloji ve siyasal program gibi görmeyen çok geniş bir kitlenin var olduğu kolayca görülebilecektir (İnaç 2005: 99). Haddi zatında, daha derin bir analiz ile, farklı İslami grup ve trendler irdelendiğinde bunların arasında çok az bir uzlaşma alanının olduğu fark edilir. Buna en güzel örnek olarak, Mısır insanının pek çoğunun dindar olmasına rağmen, inançlarını siyasi talep ve düşüncelerinin dışında tutabilmeleri gösterilebilir. Bu bakımdan Arap Baharı seküler bir sosyal hareket olarak başlamıştır denebilir. Mısır toplumunun yaşadığı bir paradoks oldukça dikkat çekicidir. Şöyle ki, Mısır Anayasası'nın 2. maddesine göre, "Devletin dini İslam'dır". Ne var ki, toplumun kendine özgü yapısı, teokratik bir devlet modeline uygun değildir. Din ulusal kimliğin bir parçası olarak algılanmakta, politik bir kavram olmaktan ziyade kültürel bir nosyon olarak görülmektedir.

Bu bağlamda, 1923 yılında kurulan yeni türk Cumhuriyeti'nin din-devlet ilişkileri bağlamında yaşadığı tarihsel tecrübe Arap dünyası için değerli bir emsal oluşturmaktadır. Şöyle ki, Cumhuriyetin kurulduğu ilk on yıllarda Türkiye'nin kendisine referans olarak gördüğü Avrupa, demokratik bir siyasal sisteme sahip değildi. Hatırlanacağı üzere, Almanya'da nazizm, İtalya'da faşizm, Rusya'da sosyalizm ve diğer pek çok Avrupa ülkesinde krallıklar iktidarı elinde bulundurmaktaydı. Bu siyasal atmosferde Türkiye laiklik prensibini Fransa'dan aldı. Kıta Avrupa'sının devlet eksenli hukuk sistematiğine dayanan bu laiklik anlayışı, devletin dini tanımladığı ve baskı altına aldığı radikal bir laiklik söylemini esas almaktaydı. Buna göre, vatandaş ancak devletin istediği şekilde inanacak ve devletin izin verdiği ölçüde ibadet edebilecekti. Diyanet İşleri Başkanlığı da bu amaca hizmet etmek için kurulmuştu. Bu dönemde devlet, Avrupa üzerinden halk üzerinde baskı kurarak, halkın "uygarlaşmasını" batılılaşma vasıtasıyla denetlemeye çalışmaktaydı.

Ancak zaman içerisinde Avrupa'nın demokratik bir yapıya bürünmesi ve devlet-birey ilişkilerinde bireyin aktif ve özne durumuna yükselmesi ve bu süreçte Avrupa Birliği ile müzakerelerin başlamasıyla beraber bu defa tam tersine halk, Avrupa Birliği üzerinden, devleti denetlemeye ve eleştirmeye başladı. Kopenhag siyasi kriterleri bu defa devlet için bir yörünge olmak durumundaydı. Bu süreç kaçınılmaz olarak Türkiye'nin hukuk devleti olmaktan hızla çıkarak hukukun üstünlüğü prensibine dayalı bir demokrasi olmasına doğru bir dönüşümü beraberinde getirdi. Bilindiği üzere, Kıta Avrupa'sı hukuku ya da başka bir ifadeyle hukuk devleti prensibi, öncelikle devlet ve toplumu hukukun önünde farklılaştıran bir mekanizmaya dayanmaktadır.

Lewis'e göre, bu hukuk anlayışında hukuku yaratan devlettir; toplum hiç sorgulamadan kanunlara itaat etmek zorundadır. Vatandaş kendi devleti tarafından daima bir tehdit unsuru ve potansiyel bir suçlu gibi algılanır. Vatandaş devletin kendisine empoze ettiği ideolojiyi kabul etmek ve benimsemek mecburiyetindedir. Kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı devlete karşı işlenen suçları çok ağır bir şekilde cezalandırır ve vatandaşı disipline ederken, devletin vatandaşa keyfi otorite kullanımını meşrulaştırır. Öte yandan, Avrupa Birliği'nin de benimsediği hukukun üstünlüğü prensibi, toplumun yarattığı/ürettiği bir hukuk manzumesinden ilham alır. Toplumun kendi ihtiyaçları ve beklentileri çerçevesinde bağımsız olarak ürettiği hukukun önünde, devlet ve vatandaş eşit düzeyde görülür ve algılanır (Lewis 1993: 42-48). Kolayca anlaşılacağı üzere, hukukun üstünlüğü prensibi toplumun zaman içinde birbirini daha iyi anlayan ve ortak çıkarlar etrafında bütünleşebilen, otoriter tavırlara şahit olunmayan ve konumuz bağlamında devletin bireye hiçbir din algısını dikte etmediği bir özgürlük alanı yaratır.

Tüm bu bilgilerin ışığında, Arap rejimlerinin meşruiyetini yaratan bu üç dayanağın çökmekte olduğunu ve güvenilirliğini yitirdiğini söyleyebiliriz. Artık bölge liderlerinin politikalarına halkı ikna için ne Pan-Arabizm, ne Anti-Siyonizm, ne de Politik İslam yeterlidir. Ne de bu liderlerin ileriye dönük alternatif oluşturabilecek başka bir stratejik ufukları ya da uzun erimli vizyonları mevcuttur. Bu çerçevede, yukarıda kısaca değindiğimiz, Türkiye'nin demokrasi tecrübesi Arap ayaklanması için oldukça ilham verici yönler ve ibret vesikası olacak tablolar sunmaktadır. Nitekim çok dinli, çok etnikli, çok mezhepli yapısıyla imparatorluk bakiyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'ne bölgede en fazla benzeyen ülke, Mısır'dır. Öyle ki, ülke nüfusunun yaklaşık yüzde onunu Hristiyan Kıptiler oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, Türkiye tarihi bir dönüm noktası yaşamakta, tarihinde ilk defa sivil oluşumların da katkısıyla sivil ve demokratik bir Anayasa yapma çabası içerisinde. Bu anayasa ile asıl amaçlanan vatandaşlık ve kimlik nosyonlarının yeniden tanımlanmasıyla, farklı etnik kökene, mezhebe, dile ve dine sahip olan vatandaşların eşit ve Anayasal yurttaşlık kavramında bütünleştirilmesidir. Tabii ki bu hedefe ulaşmak görüldüğü kadar kolay olmayacaktır. Öncelikle devletin çeşitli kurumlarında ve farklı toplum kesimlerinde güçlü bir mentalite değişimi gerçekleştirilmeli, var olan sistemden menfaat sağlayan güç odaklarının ya ikna edilmesi ya da karar alma mekanizmalarında etkisizleştirilmesi gerekmektedir. Eğer bu başarılabılırsa, statükonun çeşitli nedenlerle mağdur, mahrum ya da azınlık haline getirdiği kesimlerin eşit bir şekilde temsiliyetinin sağlandığı çok kültürlülüğe ve kültürel çoğulculuğa dayanan bir toplum modeli Türkiye'de hakim hale gelebilecektir. Bu prensip çerçevesinde başta eğitim alanında olmak üzere yönetim anlayışında ve devlet-vatandaş, sivil-asker-vatandaş ilişkilerinde köklü bir reform uygulanacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Arap Dünyası için esin kaynağı olabileceği bir diğer boyut ise, halkı Müslüman olmasına rağmen, (halkı Müslüman olan

57 ülke içinde) laik, demokratik, batılı değerlerle mücehhez ve bir yandan İslam'la demokrasi pratiğini barıştırabilen, öte yandan bunu başarırken iktisadi büyümesini ve kalkınmasını kesintisiz sürdürebilen tek ülkenin Türkiye oluşudur (İnaç 2005: 145-147). Türkiye'nin bu niteliği, Arap ülkeleri için rol-model olabileceği tartışmalarını yaratmış, ancak bu yaklaşım, hem Türkiye'de laiklik konusunda hassas kesimlerde "ılımlı İslam" (moderate Islam) algısını harekete geçirmesinden ve hem de Arap ülkelerinin laikliğe daha farklı anlamlar yüklemelerinden dolayı her iki tarafın da benimsemediği bir öneri olarak tarihin tozlu raflarındaki yerini almıştır.

Bölgede Amerikan Nüfuzunun Azalması

Son yıllarda Ortadoğu'da batı nüfuz ve etkisi hem ekonomik ve hem de siyasi anlamda düşmeye başladı. Her ne kadar şu an bile Batı bölgede anahtar bir aktör konumundaydı da, daha önce sahip olduğu aşırı temsil yeti imkanına ve ayrıcalıklara artık sahip değildir. Aynı zamanda, gelişmekte olan Doğu Asya ve özellikle Çin, siyaset ve ekonomilerin küresel anlamda yeni yönelimler kazanmasında öncülük etmektedir. Tüm bunlara ek olarak 2008'de başlayan Küresel Mali Kriz de Amerika ve Batı'nın Ortadoğu üzerindeki etkinliğini ve nüfuzunu zayıflatmaktadır.

Amerikan'ın nüfuzu ekonomik yönden ziyade siyaseten önemli ve dramatik bir düşüş sergilemiştir (Raymond 2003: 94). Bu bakımdan, Afganistan ve Irak'a yapılan Amerikan askeri müdahaleleri bu ülkenin gücünü ve prestijini yerle bir etmiştir. Kitlesele askeri güç kullanımına mukabil, yeni Irak, demokratik olmaktan oldukça uzak bir noktadadır ve dünyanın en fakir ülkelerinden birisi olan Afganistan belirli bir istikrara kavuşturulamamıştır. Dünya kamuoyunda ciddi ses getiren ve reklamı yapılan onca girişim ve çabaya rağmen ABD, İsrail ve Filistin'e nihai bir barış ve çözüm getirememiştir. Öte yandan 11 Eylül 2001 terörist saldırıları ilk başta ABD'ye karşı bir sempati ve tarafdarlık ruhu yaratsa da akabinde gelen Afganistan'ın işgali ve 2003'te bölgeye barış getirme iddiasıyla ve Saddam Hüseyin'in el-Kaide ile işbirliği yaptığı ve kitlesele inha silahlarına sahip olduğu yanlış istihbaratına dayanarak gerçekleştirilen Irak'a askeri müdahale, Samuel Huntington'ın geliştirdiği "medeniyetler çatışması" tezini hararetle tartışılır hale getirmiş ve gerçekten de din temelli medeniyetler arasında kutuplaşmanın fitilini ateşlemiştir.

Hem siyasi yetersizliği ve hem de ekonomik imkansızlıkları nedeniyle ABD'nin Ortadoğu'daki ağırlığı muhtemelen daha da aşağı seviyelere düşeceği izlenimi yaratmaktadır. Bu esnada Amerikan dış politikası Doğu Asya'ya doğru kaymakta ve Avrupa artık hızla odak olmaktan çıkmaktadır. Sonuç olarak, bölgede hala Batı etkisi gücünü hissettirse de doruk noktasından çok uzak bir çizgidedir. Antibatıcılık bölgede öteki algısında etkili olmakta ve Arap kimliğini Batı karşıtı olarak algılamaya yönlendirmektedir.

Sonuç

Arap Baharı her ne kadar uluslararası toplumda ve tüm dünya kamuoyunda büyük heyecan oluştursa da ileride ne olacağına dair kestirimde bulunmak nerdeyse imkansızdır. Eğer Arap rejimleri, gittikçe artan eğitim seviyesine ulaşan ve buna mukabil hayat ve yönetimlerden beklentileri artan halkların beklentilerine tatmin edici cevap veremezlerse, şiddeti artan istikrarsızlıkla karşılaşmaları kaçınılmaz görünmektedir. Öte yandan, ABD'yi de içine alan Batı'nın düşüşü ve buna mukabil bölgedeki rejimlerin meşruiyet sorunu daha da artan bir trend izleyecektir. Bunun en bariz örneği, halkın taleplerini demir bir yumrukle ve acımasızca ezen Suriye rejimidir. Her ne kadar muhalefet şimdiye kadar asgari beklentilerinin karşılanması mukabilinde anlaşılacakken, Esed rejimi krizi bir iç savaşa sürükleyerek kendi vatandaşlarını acımasızca öldürmektedir. İşin tabiatı gereği rejimin desteklediği askeri bürokrasinin hakim olduğu bu tür ülkelerde hem muhalefetin gücü ele geçirmesi zordur ve hem de iktidarın yeniden şekillenmesi sürecinde kemikleşmiş bir yapıyı kırmak, eski rejimden faydalanan ve statükoyu savunan etkin çevrelerin manevra alanını daraltmak ve tüm bunları yaparken farklı ve muhtemelen birbiriyle çelişen beklentilere sahip muhalefet gruplarını bir arada tutmak ve en önemli olarak, bir zihniyet devrimi gerçekleştirmek gerçekten imkansızdır. Demokrasiyi hakim kılmaya mücadelesinde siyasal hayat kutuplaşacak, yeni politik yapının inşasında uzun soluklu tartışmalar ve çatışmalar yaşanacaktır. Tüm bu çabaların sonucunda demokrasinin hakim kılınması ihtimali oldukça zayıf görünmektedir. Daha geniş bir uluslararası düzeyde konu düşünüldüğünde, bölgede yer alan Arap ülkelerinin Batı Dünyası'na karşı katı bir blok oluşturma ihtimali de söz konusudur.

Sonuç olarak, Arap Baharı şimdiye kadarki gelişim seyri açısından irdelendiğinde çok uzun maratonun, sürprizlere gebe bir başlangıç etabı olarak görülebilir. Ama çok önemli bir dönüm noktası olan bu sosyal hareket, yeni bir demokratik, hukukun üstünlüğü prensibini içselleştirmiş, çok kültürlülüğe açık bir Arap kimliği yaratabildiği ölçüde başarılı olacaktır.

Kaynakça

- **Ahrari, M. E., 1996.** *Change and Continuity in the Middle East*, **UK: McMillan Press**
- **Altunışık, Meliha Benli, 1999.** *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*, **İstanbul: Boyut Kitapları.**
- **Aras, Bülent, 2003.** *Ortadoğu ve Türkiye*, **İstanbul: Q-Matris.**
- **Arı, Tayyar, 2008.** *Ortadoğu*, **Bursa: MKM Yayınları .**
- **Berting, Jan, 2006.** *Europe: Heritage, Challenge, Promise*, **Netherland: Eburon Delft,**
- **Brown, Carl, 2011.** *Modernization in the Middle East*, **UK: The Darwin Press.**
- **Dresch, Paul, 2005.** *Monarchies and Nations: Globalization and Identity in the Arab States of Gulf*, **USA: Tauris Press**
- **Goodwin, Jeff and James M. Jaspers, 2006.** *The Social Movements Reader: Cases and Concepts*, **UK: Blackwell Publishing.**
- **Harari, Maurice, 2011.** *Government and Politics of Middle East*, **USA: American Association of Middle East Press.**
- **Hatina Meir, 2007.** *Identity Politics in the Middle East*, **USA: Taurist Academic Studies.**
- **İnaç, Hüsamettin, 2005.** *Identity Problems of Turkey during the EU Integration Process*, **Bursa: MKM Yayınları.**
- **Lewis, Bernard, 1993.** *Islam and West*, **USA: Oxford university Press**
- **Milton-Edwards, Beverly, 2005.** *Contemporary Politics in Middle East*, **USA: Polity Press.**
- **Raymond, Hinnebusch, 2003.** *The International Politics of the Middle East*, **UK: Manchester University Press.**

